

> SZÖVEGÉSFÉNYKÉP: SZIRMAI GÁBOR

CUKORNÁDVILÁG AZ ÜLTETVÉNYES KULTÚRA NYOMÁBAN

A cukornádkultúrák fénykora az 1920-as évekre tehető, s a javak felhalmozása erre az időre érlelte be legértékesebb, legszebb tárgyait. A historikus cukornádültetvények kristályosítói ott alakultak ki, ahol bőségesen akadt folyóvíz.

A víz adta az energiát a nád kisajtolásához: eleinte a vízkerekeknek, később a vízgépeknek, turbináknak. De kellett a víz a gőzgépeknek és még a nád tisztításához is...

Mikor megláttam a telep patakját, úgy döntöttem, hogy egy óracskat az intéző vízmedencéjében töltök, s addig is felmérem, vannak-e örök a környéken.

A márvány vízköpő oroszlánfejének csövét ugyan már rég megette a korrózió, de a trópusok esős évszakjának kellemes, langyos vize még elborított. Fejem mellé húztam egy nyaláb vízinövényt, s így álcázva magam erőt gyűjtöttem, hogy bejárjam az egykori cukornádüzemet. Ráláttam egy 1893-as fekvő gőzgépre, talpam a századvegi ízlés kúszó indákkal díszített, intarziás cementlapjain nyugodott, komfortérzetem kiteljesedett.

GYARMATI KULTÚRKÖZPONT

Az egykori munkáslakások felől próbáltam megközelíteni az elhagyott gyárat. Életnek semmi jele, de ily helyeken csak egyszer lehet megbukni... Szerencsés esetben kivezetés a vége, de a dolog természete miatt lehetséges, hogy „Örszobaturák” c. klasszikus művem újabb fejezettel bővül – vagy ami még súlyosabb: a kifosztás esete.

Nem a rozsdás, keskenyvágányú cukornádvásut kisiklatott vagonjai és gőzmozdonyai mentén osontam, hiszen így messziről látható lettem volna, hanem az időverte házak közt próbáltam felfogni valamit az emberiséget újra és újra sújtó technológiai elavulás küzdelmének semmibe vezető útjából.

Itt, a házak közt az enyészet másik arcát is mutatta, ami sokkal személyesebbnek, szívbemarkolóbbnak tűnt, noha életem nagyobbik felét a pusztulás lélektanának vizsgálata töltötte ki. A nyitva hagyott ajtókon a házakba pillantva, a falakon esküvői képeket láttam. Az ültetvény iskolájának

A házak közt az enyészet másik arcát is mutatta, ami sokkal személyesebb, szívbemarkolóbbnak tűnt, noha életem nagyobbik felét a pusztulás lélektanának vizsgálata töltötte ki.

Történetünk szerzője a historikus világszemlélet és egy letűnt kor nagy pontossággal előállított gépészeti berendezéseinek rendkívül elszánt rajongója, ismerője és használója. Sajátos szóalkalmazása, nyelvtani megoldásai, az újmagyar kifejezések kerülése e fogyasztói világ előtti időhöz való ragaszkodását fejezi ki. Hiszen ő mindmáig ebben él, ezt képviseli...

NAGY MUTATVÁNY

A CUKORNÁDBÁRÓK LAKÁSÁNAK BERENDEZÉSE KOMOLY FELADVÁNY VOLT. AZ INDIAI-ÓCEÁNON ÁT KELLETT EURÓPÁBÓL SZÁLLÍTANI AZ ANYAORSZÁG KOMFORTÉRTET ADÓ LAKÁSFELSZERELÉSI TÁRGYAIT, ÉS A GÉPÉSZETI BERENDEZÉSEK SEM MARADHATTAK KI AZ ÉPÜLETEKBŐL

GŐZGÉP ÉS LENDKEREKE

ELŐDEINK NEMCSAK BESZÉLTEK A KÖRNYEZETVEDELEMÉRŐL: A GÉP ÖRÖKLÉTRE KÉSZÜLT, FŰTÉSÉT A KIPRÉSELT CUKORNÁDSZÁR BIZTOSÍTOTTA. A HENGEREK BURKOLATÁT TRÓPUSI FA ADTA – MÁIG NEM KORHADT EL, A GŐZ ÉS A HŐHATÁS ELLENÉRE SEM

A CUKORNÁD LEVÉT ÉJJEL IS SÚRÍTETTÉK

ÍGY A HÁTTÉR ÍVFÉNYLÁMPÁJÁNAK KORÁBÓL (CCA. 1890–1910) MEGHATÁROZHATJUK A FESTMÉNY KÉSZÍTÉSI IDEJÉT, AMIT A VÁKUUMOT MÉG NEM ALKALMAZÓ TECHNOLÓGIA IS IGAZOL

ballagási fotóiról még a gyarmati időkben nevetett rám az elveszett remény: az apák illúziója, hogy az ő életük ugyan felmorzsolódott a gyárban, de gyerekük már keménygalléros művezető lehet. Van már házuk, nem kell túrni a földet, biztos szakmát kapott a másik kölyök is...

Igen, visszapillantva a nagyapák életére, felcsillant a remény: az ültetvényről vasúton lehetett már Batáviába menni, épült egy iskola, a templom Hollandiából hozott orgonáját már nem kellett meztelláb taposni, mert a gyár gőzgépének villanyos generátora látta el levegővel a fúvatómotort.

Persze a direktornak nem lehetett ellentmondani. Ő volt az, aki hétfévenként szalonkocsijának bőrülésén elnyúlva gravírozott üvegecskéjéből kortyolgatta a gyári elit szíverősítőt (a rumot), midőn épp az esti operaelőadásra sietett. Mintha érte történt volna minden: vidáman nevetett rá kertjének bronz Hermész-szobra, áttört faragványú, pártadisztes tornácán délutánonként a gépzongora walzerjét hallgatta, aranyozott szélű, a gyár képével díszített tányérjából falatozva. Gyáralapító nagyapja ezüstkeretes dagerrotípiájából elégedetten nézett le rá a neogótikus komód kis polcáról...

Ahogy lépdeltam, megcsikordult lábam alatt egy tört tányér cserepe, az egykor pompás komód fiókját már csak a felfeszített ajtó kitámasztására lehetett használni, a gépzongorából mindössze összefirkált papírszalagjának kicsiny darabja maradt meg. Az egykori virágzás enyészetté vált.

MÍVES ÉLETTÉR

A telepek vezetőinek kastélyai a koloniális építészet remekei. A vidékiség és persze a meleg miatt hangsúlyosak a verandák, a sétányok mentén kandeláberes és szökőkutak működtek, a díszkertekben a gazdagabbaknál a klasszikus kor ismert mitológiai szobrai sorakoztak. A padozatok burkolatai kívül intarziás cementlapok, márványok, a belső helyiségekben hajópadlók. A tulajdonosok igyekeztek a régi, otthon hagyott környezetüket újra kialakítani, ebben pedig igen nagy szerepet játszott a gyarmatok körülményei miatt fokozottan megbecsült nők jelenléte, és a nagy trópusi terek adta lehetőségek.

A vidéki kulturális elzártág megkövetelte a saját mikrourbanizáció (azaz a városi kultúrlétesítmények) megteremtését: a tehetősebb ültetvényeken templomot, uszódmedencét, parkokat építettek, lett könyvtár, voltak gyűjtemények, és gyakran felbukkannak a fotográfia- és mozgóképvetítés berendezései. A kompjuterfókok nagy örömeire fellelhetik az ültetvényeken az egykori írógépeket is, hiszen nemcsak az üzlet követelte meg jelenlétüket, de az otthonmaradottakkal való levelezés is. A mechanikus számítógépek

Ma már el sem tudjuk képzelni, milyen segítséget adtak e kézzel hajtott, tucatnyi fogaskereket magukba foglaló asztali mechanikus számítógépek, melyekkel az alpműveleteket milliós számoknál is könnyedén el lehetett végezni.

VERANDA-MŰVÉSZET

A KOLONIÁLIS ÉPÍTÉSZET NÉLKÜLÖZHETETLEN ELEME, FUNKCIÓ ÉS ESZTÉTIKA SOHA MEG NEM ISMÉTLŐDŐ HARMÓNIAJA KOVÁCSOLT/ÖNTÖTT RÁCSSTAGOKKAL, MENNYEZETI LÁMPÁVAL. AKÁR HELYBEN KÉSZÜLTEK, AKÁR GŐZÖSSSEL ÉRKEZTEK, LÉTÜKET MINDENKÉPPEN AZ EMBERI TELJESÍTMÉNYEK CSÚCSPONTJAI KÖZÉ SOROLHATJUK

MÍVES ELEMÉK

A KLASSZIKUS AUTOMOBIL, AZ ÓLOMŰVEG, AZ INTARZIÁS CSEMPE, MEG A CHEMNITZBEN KÉSZÜLT ÍRÓGÉP MIND „EURÓPANIÁLTA” A TELEPES KÖRNYEZETÉT AZ EGYENLÍTŐN. ÉS HOGY AUTENTIKUS LEGYÉK: E CIKK SZÖVEGE AZ INTÉZŐ WANDERER ÍRÓGÉPÉNEK PÁRJÁN KÉSZÜLT BUDAKESZIN, AZ ÍVFÉNY MÚZEUM EMELETI ÍRÓASZTALÁN...

szerelmesei ugyancsak jót kutakodhatnak a felhagyott irodákban. Ma már el sem tudjuk képzelni, milyen segítséget adtak e kézzel hajtott, tucatnyi fogaskereket magukba foglaló asztali gépek, melyekkel milliós számoknál is könnyedén el lehetett végezni az alpműveleteket.

A figyelem viszont messze túlterjedt a közvetlen lakókörnyezeten: a telepesek – csakhogy lelki komfortérzetük javuljon – azokra a patakokra is építettek boltozatos, vagy acélszerkezetű hidakat, melyek gázlói ezt korántsem indokolták. Az öntött- és kovácsoltvas emlékek csak kezdetben érkeztek otthonról, később mindenhol (a gépesítés vasszükségletének terjedésével) helyben állították elő az esztétikai vasszerkezeteket: díszes lépcsőket, síremlékeket, kapukat, kerítéseket.

Az ültetvények tulajdonosai érdekközösségbe tömörültek, gyakorta adtak fogadásokat – ami újabb környezetformálási lendületet adott. A városi jelleget különösen erősítette a villanydelejes (korai időkben a karbidgáz) világítás. Ennek vonzataként terjedtek el itt is a Strasser által kifejlesztett (strassz) üveges csillárok, falikarok.

FINOM REMEKEK

A cukornádkultúra hozadéka persze a kiváló rum is. A szerves kémia pancsolása azonban jócskán leolte a minőségi rumgyártást!

A cukornádkultúra 19. századi műszereinek javát napjaink fogyasztói ipara alighanem már képtelen lenne előállítani. Az utódok házait, a múzeumokat vagy épp az anglikán templomok iskoláit járva azonban még rájuk bukkanhatunk. Capponlakkal bevont, sárgaréz teodolitokra, fajsúlymérőkre, cukorfokolókra, galvánométerekre, analitikai mérlegekre lelhetünk. Mindennapjainkból mind el-
tűntek, noha öröklétre készítették őket.

A cukornádkultúra hozadéka persze a kiváló rum is. A szerves kémia pancsolása azonban jócskán leolte a minőségi rumgyártást: e folyamat nagyjából az I. világháború időszakában gyorsult fel, mára pedig általánossá vált.

Talán meglepő, hogy a kerékpárvilág is kapcsolódik az ültetvényes gazdálkodáshoz. A bringák már a századfordulón gyakoriak lettek, mert (annak ellenére, hogy a cukornád majdnem 2000 méteres magasságban is életképes) az ültetvények többségét biciklivel legyőzhető domborzati viszonyok közt létesítették. E gépek a muffos, sárgaréz-hegesztésű acélcsöveikkel, rudazatos fékeikkel már hatékonyak, széleskörűen alkalmazhatónak, igen tartósak bizonyultak – szemben a velocipédekkel. Öttagú nyeregrugózásuk, bőrülésük sokkal kényelmesebb utazást biztosított, mint mai társaik. A gazdagabbak még karbidvilágítást is rájuk szereltek. Érdekes, hogy e biciklitípusokat (Hiero, Phoenix, stb.) több mint egy évszázada változatlan formában gyártják Kínában (ráadásul az eredeti matricás, díszes, ornamentális festéssel, még a gáztartó is a kormánycsövön maradt mint remiszencia...)

KITARTÓ ÉPÍTMÉNYEK

A SZÁZ ÉVNÉL IS ÖREGEBB KÉMÉNYEK A KVÁDERKŐÉPÍTÉS REMEKEI. ÉRDEKES, HOGY NINCS EU-KÉPES KÉMÉNYSEPRŐI MŰBIZONYLATUK, S ENNEK DACÁRA A TRÓPUSI ESŐS ÉVSZAK ÉS A NAGY HŐINGADOZÁS SEM ÁRTOTT NEKIK

AZ ÜLTETVÉNYEK FÖLÖTT

A magasépítmények a korabeli táj legkülönlegesebb elemei közé tartoztak. A cukornádlé lepárlásához, a gőzgépek működtetéséhez, a vákuumgépek (hogy alacsonyabb legyen a forrpon!) kipüffögéséhez kémények kellettek. A mesterien rakott kőkémények – mint útjelzők – sorakoznak például Mauritiuson, szépen faragott címereik évszámmal bizonyítják az építők hozzáértését – vagy 150 évre visszamenőleg. (Ám vigyázat! A kéményekbe darazsak szoktak költözni: a barna darázs alacsony szolgáltatási szintet ad, mindössze elfekvést pár napra, de a fekete döfereje kincset ér a könnyű halált keresőknek!)

A gyakran nehezen átlátható terep fölül magasodó fémszerkezetes tornyok többnyire az ültetvényrendőrség megfigyelőhelyei voltak, a többemeletnyi magasság azonban az energiatermelést is segítheti, az acélszerkezetű szélmotorok világszerte népszerűvé váltak. Ezek az első világégés után még vígan szivattyúzták a vizet Amerikától a Szaharáig.

ÁRNYÉKOT VETŐ CÉGJELZÉS

A 21. SZÁZAD TERMÉKEINEK GYÁRTÓI ÖNTAPADÓ MATRICÁKON MUTAKOZNAK BE. ÚGY TŰNIK, EGY ÉVSZÁZADA NEMCSAK ÍZLÉSESEBB, DE TARTÓSBAB MEGOLDÁST VÁLASZTOTTAK A KÖMÍVESEK

MINDENRE KITERJEDŐ FIGYELEM

A CUKORÁTRAKÓ-FELVÁSÁRLÓ VÁROSOK MEGGAZDAGODTAK. ERRE BIZONYÍTÉK E FÉNYŰZŐ ANTI-RETRO TŰZCSAP

ERŐS RÉSZLETEK

A GAZDAGSÁG NYILVÁNVALÓAN KIZSÁKMÁNYOLÁSSAL PÁROSUL. E FELVÉTEL AZ EGYIK ÜLTETVÉNY MUNKÁSÁNAK BRINGÁJÁRÓL KÉSZÜLT: A ROBUSZTUS, KÉTSOROS LÁNC MUTATJA, MILYEN ERŐT KELLETT KIFEJTENI A RIKSA MOZGATÁSÁHOZ

A TÁVOLSÁG BAJNOKAI

A gazdag cukornádbárók, de méginkább a kereskedők megengedhették maguknak a repülést, de az időspórolás miatt rá is kényszerültek. A különleges terepek miatt ennek legsajátosabb maradványai a korai repülőcsónak-kikötők, e repülőgépeknek ugyanis viszonylag kis befektetéssel lehetett „kifutópályát” építeni...

A korabeli vízi közlekedés lappangó emlékei a kikötők raktár- és kereskedőházai, valamint néhány daru és historikus hajó. Kongóban pazar cölöpverőkre letem egy mocsárban, a Tanganyika-tavon megeltem a Goetzen ágyúnaszadot, Khartumban pedig elásva(!) a mahdi-felkelést leverő, felgyverzett gőzjachtot. Aki a Nílus Roda-szigetén ügyesen veri fel a sátrát, az előbb-utóbb biztosan találkozik egy ősi gőzhajóval.

Az igazi ültetvényes gyarmati kultúra enyésző maradványait e hajókon még épp meg lehet lelni: az öntöttvas, virágdíszes klozettartálytól a luxuskabinok kilincsn át a tűzoltó berendezések akantuszdíszes csapjáig. Akinek értő szeme van, az egy kékített mutatójú, fazettás üvegű gőzpuffertartány nyomásmérőjéből is következtetéseket von le, aki pedig nem, az menjen a snack-bárba, a frízor mellé mítingelni!

Az előbbi szórványokkal szemben viszont a vasúti bűvürlatok szinte kiemérthetetlenek. A keskeny nyomközű cukornádszüretelő vasutak nyomait düledező fűtőházak, szétdobált csillesínek, földbe süppedt gőzmozdonyok, félig leszakadt hidak képviselik. Az egykori ültetvényes országok hajdani állomásépületei pedig majd' mindenhol sértetlenek: Kuba vagy Jáva kiváló célterület, de Mexikó is az – annak ellenére, hogy ott majdnem teljesen megszűnt már a vasút.

Akinek értő szeme van, az egy kékített mutatójú, fazettás üvegű gőzpuffertartány nyomásmérőjéből is következtetéseket von le, aki pedig nem, az menjen a snack-bárba, a frízor mellé mítingelni!

SEBZETT VAS

AHOGY A CUKORNÁDÜLTETVÉNYEK ELENYÉSZTEK, ÚGY A HOZZÁJUK VEZETŐ VASÚTVONALAK IS. A SZEZEGECSELÉS KESERVES ELJÁRÁSÁNAK LÁTVÁNYA TALÁN ELGONDOLKOZTATJA A KÖVETKEZŐ NEMZEDÉKET, HOGY ELEMEZZE A FOGYASZTÓI RENDSZER VISSZÁSSÁGAIT

GŐZMOZDONY-BŐSÉG

ERŐSEN TÚLTERHELHETŐ, EGYSZERŰ FELÉPÍTÉSŰ ÉS A SZÍVÓS GÉPEK VOLTAK. SOKUKNAK NINCS KAZÁNJA, EHELYETT A CUKORGYÁR GŐZÉT AKKUMULÁLTÁK

NEM AZ ENYÉSZETÉ

EGY ÖRÖKLÉTRE TERVEZETT GÉPHEZ ILYEN ADATTÁBLA KELL: BRONZ, ÖNTÖTT SZÁMMAL, ÖNTÖTTVASBA FORMÁLT GYÁRMEGNEVEZÉSSSEL. A KESKENY NYOMTÁVÚ VASUTAKON FŐKÉNT NÉMET ÉS AMERIKAI MOZDONYGYÁRAK DARABJÁT LEHETJÜK MEG

Noha a ma előállított cukor kétharmada még most is cukornádból származik, a répacukor, a közizlés, a termelési módok változása, a centralizálás és a szintetikus cukor kivérezte az egykori ültetvényeket. A fellelhető nyomok – a teljes mohette pusztulástól az újrahasznosítás luxushoteljéig – ugyan sokfélék, de majd' mindenhol akadnak tárgyi jelek, melyekből olvasni tud az értő ótvársz: életsorsokat, gépeket, ünnepnapokat rak össze képzeletében. Ez a jutalma a régi térképeken gondosan feltüntetett egykori ültetvények bejárásának, valamint sok tízezer ember évszázadnyi munkájának.

SZIRMAI GÁBOR
MUZEOLÓGIÁVAL, HADTÖRTÉNETTEL, HISTORIKUS GÉPÉSZETTEL, RÁDIÓTECHNIKÁVAL ÉS AFRIKAI UTAZÁSOKKAL FOGLALKOZIK